

CULTUL ZEULUI MITHRAS LA APULUM ȘI ÎMPREJURIMI

1. Scurtă prezentare a cultului mithraic.

Mithras, străveche divinitate iranliană, după mai multe urcări și coborări în panteonul acestui popor, va deveni treptat zeu cu funcție salvatoare pentru omenire. Era considerat zeul soarelui, al luminii și al dreptății, ocrotitorul oștirilor și apărătorul păcii. Asigura rodul ogoarelor și al gospodăriilor oamenilor. Reprezenta victoria binelui asupra răului, aspect esențial al religiei dualiste persane. Semantic, numele său însemna probabil în vechea persană „legătură de prietenie” sau „fidelitate” între credincioșii săi.

Se considera că s-a născut într-o peșteră, dintr-o stâncă (*petra genetrix*), în ziua de 25 decembrie, când păstorii din ținut au venit să i se închine. Petrece un timp printre oameni făcând fapte excepționale pentru binele lor, apoi, după ce ia masa cu însoțitorii săi, se înalță la cer pe carul ecvestru. Va conduce astfel sufletul celor buni în paradis.

În epoca Ahemenizilor cultul lui Mithras va pătrunde în Mesopotamia, primind influența astrologiei caldeene. În această nouă formă va fi răspândit de magii perși și în Asia Mică, teritoriu înglobat Imperiului persan.

Perioada elenistică aduce noi acumulări datorită impactului cu filozofia elenică, mai ales cu panteismul stoic. Dogma și ritualurile sacre tradiționale se constituie acum într-un sistem coerent și cu simboluri clare. Magii perși elenizați (influențați de misterele elenice), au transformat cultul lui Mithras într-o religie a misterele, după modelul celor elenice și i-au adoptat ca limbă sacră liturgica greacă.

În lumea romană misterele mithraice vor pătrunde începând cu sec. I a.Ch. prin ostașii din armata romană care au staționat în partea orientală a imperiului, prin negustorii, peregrinii și sclavii orientali. În orice caz, practicarea sa este puternic atestată de izvoare arheologice și literare databile din a doua jumătate a sec. I p.Ch., atât la Roma și Italia cât și pe granițele nordice, dunărene și renane. Este tocmai perioada în care creștinismul făcea și el primii pași în cetatea eternă. Apoi, ascensiunea noii religii persane a fost continuă până în secolul al III-lea când, pentru moment părea să balanseze victoria creștinismului.

Prin sincretism, Mithra și-a asociat multe divinități orientale și greco-romane. Merită mai ales precizată identificarea rapidă în mediul roman cu Soarele (*Sol*), fenomen nu lipsit de tendința unei *interpretatio romana*, dar, oricum, nu dusă până la capăt din moment ce își păstrează și numele originar persan.

Datorită dogmei, bazată pe promisiuni mântuitoare, misterele ritualice și frumuseții ceremonialului, zeul a recrutat numeroși adepți, mai ales din cadrul armatei, care a devenit principalul agent al răspândirii mithraismului. Firește, printre aderenți se vor număra și alte categorii sociale provenite din provinciali de origine orientală, la care se adaugă funcționari mărunti ai statului și elemente populare diverse, dornice de protecție și salvare într-o lume viitoare.

Deși cultul era acceptat oficial, ceremoniile sale erau secrete, misterele fiind rezervate numai celor inițiați. Merituoșii din fiecare confrerie mithraică puteau avansa în grad, cultul având o organizare ierarhică structurată pe șapte grade. Pentru a trece de la un grad la următorul neofitul era supus unor încercări. Ceremoniile se desfășurau în sanctuare subterane, denumite în general în literatura de specialitate *mithraea*, cu o dispunere tradițională repetată aproape invariabil.

Adepții îi închinau altare și reliefuri votive de piatră, cu dedicații, ce înfățișează de regulă aceeași scenă a tauroctoniei, uciderea taurului reprodusă după o schemă uniformă: un taur doborât la pământ sub genunchiul lui Mithra tauroctonul e sacrificat de acesta cu un cuțit împlântat în gâtul animalului. Zeul îmbrăcat în costum persan, cu hlamida fluturând în spate și capul acoperit cu boneta frigiană, întoarce capul spre dreapta, așa încât este reprezentat frontal, să asculte mesajul divinității solare transmis de un corb. Sub taur se târăște șarpele cu capul ridicat spre rană, la fel, din fața victimei își întinde capul spre rană câinele. Cele două viețuitoare, elemente ale binelui, vor să sugă sângele taurului, hrană a viețuitoarelor pământului. Un scorpion, element al răului, caută organele genitale ale taurului pentru a otrăvi sămânța regeneratoare a omenirii. Scena tauroctonă este încadrată de cei doi acoliți ai zeului, purtători de torță (*dadofori*), *Cautes* și *Cautopates*, unul cu torța ridicată și altul cu ea aplecată, ce simbolizează astfel răsăritul și apusul soarelui. În colțurile de sus ale tabloului jertfei se grupează Soarele

și Luna, iar pe margini diferite scene mitice sau de mistere ritualice din religia mithraică¹.

2. *Pătrunderea cultului mithraic în Dacia.*

Cultul zeului Mithras pătrunde în Dacia odată cu cucerirea și transformarea sa în provincia romană. A fost adus aici, întreținut și răspândit în primul rând de soldații orientali dar și de numeroase elemente populare din cele mai variate, între care mulți romani, alții romanizați sau în curs de romanizare și a devenit treptat divinitatea cea mai populară și răspândită². S-a extins în toate colțurile provinciei, unde a devenit începând cu secolul al III-lea cel mai puternic curent religios local, având adepți mai ales în armată, dar și în cele mai largi cercuri ale populației civile, mulți veniți din imperiu ca și coloniști cu diferite preocupări economice³. Începuturile manifestării viguroase este constatată către jumătatea secolului al II-lea, când avem prima atestare epigrafică, cunoscând apoi o perioadă de grație până la retragerea aureliană dintre anii 271-275 p.Ch., mai precis până pe la mijlocul sec. al III-lea, când urmele lui dispar din punct de vedere documentar.

Materialul arheologic, bogat și variat, descoperit și publicat este compus mai ales din numeroase altare și reliefuri votive, majoritatea cu dedicații epigrafice, de asemenea cu scena tipică a sacrificiului taurului de către tânărul zeu biruitor și celelalte scene adiacente inițiatoare în mistere⁴. Numeroase au fost de asemenea sanctuarele ce i s-au ridicat, deși puține sunt totuși descoperite și cercetate. Toate acestea atestă faptul că cultul zeului Mithras s-a bucurat în Dacia romană de o mare favoare și a cunoscut o răspândire remarcabilă (a fost „domeniul său preferat”, după expresia lui E. Wüst), mai ales în marile centre urbane.

3. *Situația generală a atestării cultului mithraic la Apulum și împrejurimi.*

Firește că situația nu putea fi altfel la *Apulum* și în împrejurimi. De la *Apulum*, din cele două așezări cu rang de *colonia*, au ieșit la iveală 34 monumente epigrafice mithraice (aproximativ 23 de la *colonia Nova Apulensis* și 11 de la *colonia Aurelia Apulensis*-Partoș) și 16 monumente anepigrafice din aceeași categorie⁵. Totodată cunoaștem faptul că din 10 localități rurale aparținătoare de teritoriul apulens s-au descoperit 14 monumente epigrafice (Doștat - 3; Șard, Vințul de Jos, Decea - câte 2; Ampoița, Lopadea Nouă, Oarda de Jos, Ozd, Săcădate - câte 1) și 3 monumente anepigrafice mithraice (Boian, Decea, Vințul de Jos - câte 1).

De pe teritoriul provinciei Dacia, doar capitala provinciei, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, prin cele 35 monumente epigrafice și 85 anepigrafice mithraice descoperite aici, depășește orașul *Apulum* din punctul de vedere al frecvenței urmelor mithraice atestate documentar. Cu toată relativitatea conferită de caracterul întâmplător al descoperirilor arheologice, datele de mai sus surprind fără îndoială larga răspândire a mithraismului în rândurile locuitorilor orașului *Apulum* și a teritoriului înconjurător.

¹ Pentru prezentarea generală a cultului mithraic am consultat următoarele lucrări: F. Cumont, *Mithra*, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, tom III, partea 2, Paris, 1926, p. 1944-1954; M. J. Vermaseren, *Mithra, ce dieu misterieux*, Paris - Bruxelles, 1960; L. A. Campbell, *Mithraic Iconography and Ideology*, Leiden, 1968; V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989, p. 356.

² D. Tudor, *Oltenia romană*, Ediția a IV-a, București, 1978, p. 383; *Inscripțiile Daciei Romane* (în continuare IDR), vol. III, partea I, București, 1977, p. 46; Cloșca L. Băluță, *La penetration et la diffusion du mithriacisme en Dacie, réfléchies par l'épigraphie*, în *Studies in Mithraism*, vol. 9, Editat de John R. Hinnells, Roma, 1994, p. 19-28.

³ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Buc., 1969, p. 372; Cloșca L. Băluță, *op.cit.*, p. 19-28.

⁴ F. Cumont, *Textes et monumets figures relatifs aux mysteres de Mithras*, vol. II, Bruxelles, 1989, p. 131-139 și p. 278-320; M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae* (în continuare CIMRM), vol. II, Haga, 1960, p. 273-333. Descoperirile după 1960, în diferite studii publicate în literatura de specialitate românească și străină, care aduc situația la zi.

⁵ Cloșca L. Băluță, *Le mithriacisme dans l'épigraphie de la Dacie*, în *Acta Iranica. Textes et memoires*, vol. IV: *Etudes mithriaques*, extrait, Teheran - Liege, 1978, p. 1; Idem, *La penetration et la diffusion du mithriacisme en Dacie, réfléchies par l'épigraphie*, în *Studies in Mithraism*, vol. 9, Editat de John R. Hinnells, Roma, 1994, p. 20-25.

Ilustrații



Fig. 1



Fig. 2

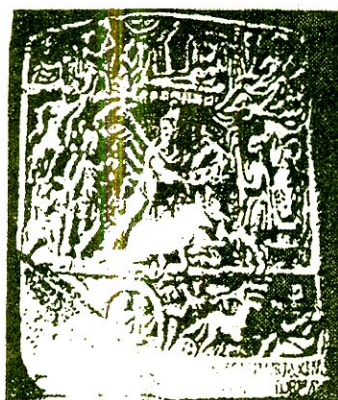


Fig. 3



Fig. 4



Fig. 5



Fig. 6



Fig. 7



Fig. 8

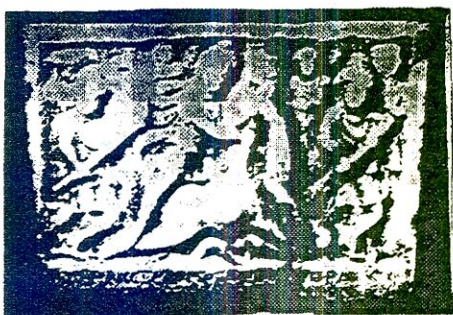


Fig. 9. Vinpul de Jos (jud. Alba)



Fig. 11. Apulum

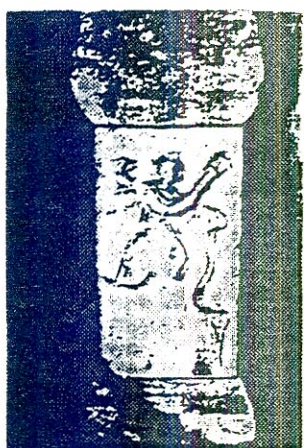


Fig. 12. Apulum



Fig. 10. Vinpul de Jos (jud. Alba)



Fig. 13. Oarda se Sus (jud. Alba)



Fig. 14. Apulum

4. Dedicățiile epigrafice mithraice de la *Apulum* și împrejurimi.

Monumentele epigrafice⁶ cele mai importante sunt cele care conțin dedicațiile unor *legati Augusti Legionis XIII Geminae*: astfel dedică inscripții zeului *Soarele Neînvins Mithras* următorii înalți funcționari ce au deținut dregătoria amintită: *Marcus Valerius Maximianus*⁷, *Caius Caerellius Sabinus*⁸, *Quintus Marcus Felix Maximillianus* împreună cu familia sa⁹, *Quintus Caecilius Laetus*¹⁰.

Unele monumente sunt dedicate lui *Mithras Soarele Neînvins* de militari care îndeplineau diferite funcții în armată: *Caius Iulius Marcianus signifer* (purător de stindard al unei unități militare) în cadrul Legiunii XIII Gemina¹¹, ...? *NPN Linus imaginifer* (purător al imaginii unei legiuni) al Legiunii XIII Gemina¹², *Ulpus Proculus, speculator* (cercetaș) al Legiunii XIII Gemina¹³, *Turranius Marcellinus* și *Antonius Senecio iunior, conductores armamentarii*¹⁴, *Marcus Aurelius Sila, actorius equitum singularium*¹⁵, ... *inus beneficiarius consularis*¹⁶, *Titus Aurelius Marcus*, veteran al Legiunii XIII Gemina, din tribul Fabia, care a oferit zeului două monumente¹⁷.

Și elemente din alte categorii sociale ridică zeului monumente, cum ar fi *Statorius... anus*, decurion și flamen al municipiului *Septimium Apulense*, care a construit din banii săi templul zeului¹⁸, sau *Caius Iulius Valens haruspex coloniae et antistes* (preot al coloniei)¹⁹. Alteori autorii dedicațiilor către Mithras sunt sclavi sau liberti: *Euthyces libertus* care aduce prinos zeului două monumente²⁰, sau *Lucius Aelius Hylas* (heredit) *libertus*²¹. Mai dedică monumente divinității adorate peregrinul sau sclavul sirian *Abedallath*²², peregrinii cu nume grecesc *Dioscurus Marcus*²³ și *Hermes*²⁴, sclavii greci *Chrestion*²⁵ și *Euhemerus*²⁶, grecii *Sextus Syntrofus*²⁷ și *Aurelius Stephanus*²⁸, *Aelius Mestrius*²⁹,

⁶ Cloșca L. Băluță, *op.cit.*, p. 22-25.

⁷ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (în continuare *CIL*), III, 1122; *CIMRM*, II, 1950.

⁸ *CIL*, III, 1111; *CIMRM*, II, 1968.

⁹ *CIL*, III, 1118; *CIMRM*, II, 1952.

¹⁰ *CIL*, III, 1013; *CIMRM*, II, 1969.

¹¹ *CIMRM*, II, 1962.

¹² *CIMRM*, II, 1954-1955.

¹³ *CIL*, III, 989; *CIMRM*, II, 1971.

¹⁴ *CIL*, III, 1121; *CIMRM*, II, 1992-1993.

¹⁵ *Apulum*, III, (1947-1949), 1958, p. 170-171.

¹⁶ *CIMRM*, II, 1981-1982.

¹⁷ *CIMRM*, II, 1958-1959 și 1960.

¹⁸ Vasile Moga, Ioan Piso, Matei Drâmbărean, *Quatre monuments epigraphiques d'Apulum decouverts dans le lit de Mureș*, în *ActaMN*, 35/I, 1998, p. 114-115 și 117, fig. 3a, 3b.

¹⁹ *CIL*, III, 1114; *CIMRM*, II, 1998.

²⁰ *CIL*, III, 1109 și 1110; *CIMRM*, II, 1935-1936 și 1937.

²¹ *CIL*, III, 968 = S. 7729; *CIMRM*, II, 2006-2007.

²² *CIL*, III, 1107; *CIMRM*, II, 1999.

²³ *CIL*, III, 1113; *CIMRM*, II, 1942-1943.

²⁴ *CIL*, III, 7781; *CIMRM*, II, 1983-1984.

²⁵ *CIL*, III, 1112; *CIMRM*, II, 1944-1945.

²⁶ *CIL*, III, 1120; *CIMRM*, II, 1975-1976.

²⁷ *CIL*, III, 7777; *CIMRM*, II, 1939.

²⁸ *CIL*, III, 7782; *CIMRM*, II, 2001-2002.

²⁹ *CIMRM*, II, 1964.

*Aelius Gordianus*³⁰, *Caius Nummius Amandus*³¹, *Lucius Valerius Felix*³², *Lucius Octavius Gratus*³³, *Lucanus*³⁴, *Valerius... vius*³⁵, *Secundinus*³⁶. De pe un număr de șase monumente mithraice epigrafe, din cauza stării fragmentare, numele dedicanților sunt indescifrabile³⁷.

Mithraismul s-a răspândit, de asemenea, în împrejurimile dublei așezări urbane *Apulum*, unde s-au descoperit în câteva așezări rurale monumente dedicate zeului de către adoratorii săi: la Decea Mureșului de către sirianul *Surus*³⁸ și probabilul duumvir *Iulius (Iunius?) Quintus*³⁹, la Ampoita de către *Valerius Ianuarius*⁴⁰, la Oarda de Sus, *Potinus*⁴¹, la Lopadea Nouă, *Marcus Aurelius Maximus* preot în municipiul *Apulum*⁴², la Doștat, *Publius Aelius Artemidorus* preot care făcea parte din ordinul municipal al decurionilor⁴³ și un autor necunoscut⁴⁴, la Ozd (jud. Mureș), *Victorinus*⁴⁵, la Săcădate (jud. Sibiu), *Fortunatus*⁴⁶. Lui *Cautes* însoțitor al lui *Mithras* îi este dedicat la *Apulum* un monument de către *Caius Herennius Ermes*⁴⁷.

5. Iconografia mithraică la *Apulum* și împrejurimi.

Fără îndoială, scena tauroctoniei reprezintă esența iconografiei mithraice, fiind întâlnită pe marea majoritate a monumentelor acestui cult. A existat așadar o schemă fundamentală, comună tuturor provinciilor imperiului, toate monumentele sculpturale aparținătoare acestui cult fiind executate după o formulă canonizată care transfigura plastic învățătura mithraică. Și totuși, a existat în realitate o distinctă variație regională ce a constat în apariția în decursul timpului a unor diferențe tehnice și iconografice în privința detaliilor.

Zonă dunăreană este caracterizată printr-o iconografie mithraică detaliată, la fel ca Italia și regiunea Rinului⁴⁸. Pe lângă acest aspect reliefurile din zona Dunării și cea a Rinului mai au în comun și afinitatea unor detalii, fapt ce s-ar datora răspândirii mithraismului în zona renană mai mult dinspre Dunăre decât dinspre Roma⁴⁹. În schimb, este o certitudine că arealul sud-est european, sub aspectul

³⁰ *CIMRM*, II, 1965.

³¹ *CIL*, III, 7776; *CIMRM*, II, 1951.

³² *CIMRM*, II, 1946.

³³ *CIL*, III, 1119; *CIMRM*, II, 2003.

³⁴ *CIL*, III, 7779; *CIMRM*, II, 1941.

³⁵ *CIMRM*, II, 1963.

³⁶ *CIL*, III, 1123; *CIMRM*, II, 1947-1948.

³⁷ *CIL*, III, 7780; *CIMRM*, II, 1940; *CIMRM*, II, 1979-1980; *CIMRM*, II, 1961; S. Sanie, *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 322; *CIL*, III, 7778 = *CIMRM*, II, 1989-1990, *CIL*, III, 14475 = *CIMRM*, II, 1970.

³⁸ *CIL*, III, 12548; *CIMRM*, II, 1932.

³⁹ *CIL*, III, 12547; *CIMRM*, II, 1931 și 1933; *IDR*, III, 4, 70.

⁴⁰ *IDR*, III, 4, 46.

⁴¹ *CIMRM*, II, 2004-2005.

⁴² *IDR*, III, 4, 63.

⁴³ *CIL*, III, 7728 = 12555; *CIMRM*, II, 2008; *IDR*, III, 4, 30.

⁴⁴ *CIL*, III, 7730; *CIMRM*, II, 2009-2010.

⁴⁵ *IDR*, III, 4, 131.

⁴⁶ *IDR*, III, 4, 87.

⁴⁷ *CIL*, III, 994; *CIMRM*, II, 1977.

⁴⁸ John R. Hinnells, *The Iconography of Cautes and Cautopates. I: The Data*, în *Journal of Mithraic Studies*, vol. I, nr. 1, London, 1976, p. 51.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 53: punct de vedere preluat după Charles Daniels.

iconografiei mithraice este convingător individualizat sub aspect geografic, cultural și artizanal⁵⁰. Reliefurile mithraice danubiene arată un înalt grad de consecvență, posibil datorită unui control mai strict al doctrinei aici, sau faptului că artiștii ar fi fost supuși mai mult influenței artistice locale și mai puțin la tot felul de influențe venite din exterior⁵¹. Este fără tăgadă că analiza comparativă a monumentelor mithraice din provincia Dacia cu cele din Pannonia, Dalmația, cele două Moesii și Tracia, evidențiază o remarcabilă analogie.

Cu toate acestea, întâlnim însă și anumite particularități tipologice și stilistice proprii provinciei nord-dunărene. Reprezentările figurative ale celor circa 270 de monumente mithraice, epigrafice și anepigrafice, descoperite până în prezent în Dacia romană sunt foarte variate ca iconografie⁵², mai corect spus, ca și categorii de monumente, ca forme plastice, relevând o mare diversitate tipologică și stilistică.

Monumentele sculpturale mithraice apulense sunt realizate din piatră. Ele se clasifică după formă (faptul este, în general, valabil și pentru restul provinciei Dacia) în patru grupe: plăci votive, altare votive și baze de statui, stele votive, statui și busturi⁵³.

Din cele circa 67 de monumente mithraice, epigrafe și anepigrafe descoperite la *Apulum* și împrejurimi, 20 sunt reliefuri realizate pe plăci votive dreptunghiulare⁵⁴, unele cu friza așezată orizontal, altele pe verticala plăcii, chenarul superior al tabloului fiind la unele drept iar la altele curbat. Unele din aceste reliefuri au un singur registru, altele două (pe cel inferior friza conține scene secundare), altele trei (median, inferior și superior; pe ultimele două friza conține scene secundare ale doctrinei mithraice). Și din punct de vedere al formei geometrice a plăcii votive cât și din cel al reliefulor cu registru inferior, respectiv cu registru inferior și superior avem de-a face cu o situație identică cu cea din Dacia romană și din celelalte provincii sud-est europene⁵⁵. De altfel, conform unei afirmații care se baza pe datele concrete oferite de descoperiri cât și pe o profundă cunoaștere a reliefului cultural greco-roman, reprezentările mithraice cu trei registre au luat naștere mai întâi pe teritoriul provinciei Dacia⁵⁶, fapt remarcabil pentru evoluția generală a iconografiei mithraice (fig. 1-4, 9-11).

În cadrul monumentelor mithraice de la *Apulum* și împrejurimi, altarele votive și bazele de statui prezintă, din puncte de vedere iconografic, o importanță cu totul redusă. Cele mai multe dintre acestea (monumente) au caracter mithraic doar prin inscripție. Altele în schimb, sunt lipsite de inscripție dar prezintă basoreliefuluri specifice acestui cult, cel mai adesea simboluri, mult mai rar pe Mithras taurocton sau pe unul din acoliții acestuia. Firește sunt și unele monumente din această categorie care conțin atât inscripție cât și basorelief cu simbolistică mithraică. Astfel, o bază de statuie descoperită la Partoș înfățișează pe laturi câte un delfin și un trident⁵⁷, un altar votiv din același loc, dedicat lui *Invictus Mithras*, prezintă pe fronton capul lui *Sol* cu coroană de raze, pe latura stângă un *urceus* iar pe cea dreaptă o *patera*⁵⁸, o bază de statuie cu aceeași proveniență a descoperirii (sau *Apulum* lângă castru?) cu inscripție dedicată lui *Sol Invictus* dar cu fragmentele unor reprezentări sculpturale mithraice care permit

⁵⁰ Liubica Zotovič, *Le mithraïsme sur le territoire de la Yougoslavie*, Beograd, 1973, p. 148.

⁵¹ John R. Hinnells, *op. cit.*, p. 52.

⁵² C. I. Băluță, în *Acta Iranica. Textes et memoires*, vol. IV, extrait, p. 1.

⁵³ Al. Popa, *L'iconographie mithriaque d'Apulum*, în *Acta Iranica. Textes et memoires*. Vol. IV: *Etudes mithriaques*, Téhéran-Liège, 1978, p. 328-332 (extrait).

⁵⁴ *IDR*, III/4, 63, 131; *CIMRM*, II, 1935, 1938, 1954, 1958, 1972, 1973, 1974, 1975, 1979, 1981, 2000, 2001, 2006; Reliefuluri *CIMRM*, II, 1986, 1992, 2009 nu le știm forma, fiind pierdute; în aceeași situație, din cauza stării fragmentare, relieful din *Apulum*, XIII, 1974, p. 1930-1932, fig. 4; relieful *CIMRM*, II, 1930 este realizat pe una din fețele unui bloc paralelipipedic.

⁵⁵ Liubica Zotovič, *op. cit.*, p. 139-141; Al. Popa, *op. cit.*, p. 328-332 (extrait); Varbinka Najdenova, *Mithraism in Lower Moesia and Thrace*, în *Rise and Decline of the Roman World*, part II: *Principate*, vol. 18, 2, Berlin-New York, 1989, p. 1403-1405.

⁵⁶ E. Will, *Le relief culturel greco-romain, contribution a l'histoire de l'art de l'Empire romain*, Paris, 1955, p. 395.

⁵⁷ *CIMRM*, II, 1942, fig. 506.

⁵⁸ *CIMRM*, II, 1944, fig. 507.

atribuirea piesei cu certitudine zeului iranian⁵⁹, un altar votiv de la *Apulum*, cu inscripție greacă, dedicat lui *Sol Invictus*, care prezintă pe laturi meduza, bucranul (cap de taur) și șarpele, simboluri evident mithraice⁶⁰, un alt altar votiv de la *Apulum* dedicat lui Mithras, ce înfățișează pe laturi un șarpe și un bucran⁶¹, altarul votiv fără inscripție descoperit la Boian lângă Mediaș cu Mithras taurocton sculptat împreună cu cei doi purtători de torță și cu bustul lui *Sol* (colțul superior stânga) și al Lunei (colțul superior dreapta)⁶², și o bază de statuie, de la *Apulum*, ce prezintă pe o latură pe dadoforul *Cautes*, îmbrăcat în mantie și cu boneta frigiană pe cap, călărind taurul înspre dreapta și ținând în mâna dreaptă o torță aprinsă ridicată⁶³ (fig. 6, 12).

Din categoria stelelor votive s-a descoperit în zona apulensă un singur monument, la Oarda de Jos, dedicat lui *Invictus Mithras*. Bustul zeului, redat în relief în partea superioară, este îmbrăcat în mantie și poartă boneta frigiană⁶⁴. Este un monument singular, unic în iconografia mithraică, fapt ce denotă existența unor ateliere autohtone locale de sculptură monumentală (fig. 13).

Statuile și busturile, altă categorie de monumente sculpturale mithraice, sunt prezente în repertoriul statuar apulens prin: un grup statuar fragmentar, de la Partoș, un Mithras reprezentat în ipostaza de taurocton și cu inscripție pe postament dedicată lui *Sol Invictus*⁶⁵; trei statui fragmentare, descoperite la *Apulum*, în ipostaza lui Mithras *petrogenitus*, stâncă din care se naște zeul fiind încolăcită de șarpe⁶⁶; două capete ale lui Mithras cu boneta frigiană, rupte în zona gâtului de monumentul-mamă, provenite din ruinele orașului antic *Apulum*⁶⁷; două statui fragmentare, descoperite în mithreumul din *colonia nova Apulensis*, reprezentând fiecare o persoană în picioare, adică un dadofor, probabil *Cautopates*, în haine orientale, ținând în mâna stângă un bucran (cap de taur)⁶⁸ (fig. 5, 7-8, 12, 14).

Ca peste tot în imperiu, și reliefurile mithraice din zona apulensă conțin scena centrală a tauroctoniei, indiferent de numărul de registre pe care-l au. Uneori, acest act este reprezentat ca desfășurându-se într-o grotă, delimitată în partea superioară de un arc de cerc.

Prezența celor patru animale (câinele, șarpele, scorpionul și corbul) este de regulă constatată, însă există și cazuri când unul sau două dintre acestea lipsesc din scenă. Ele ocupă în scenă locul lor obișnuit, Cei doi dadofori sunt prezenți pe toate reliefurile de pe plăcile votive, de o parte și de alta a lui Mithras tauroctonul, *Cautes* în dreapta, iar *Cautopates* în stânga reliefului. Uneori, ei poartă și *pedum*, fapt specific iconografiei mithraice din zona Dunării inferioare. Sunt reprezentate atât cu picioarele încrucișate cât și ținute în poziție obișnuită. Pe unele reliefuri, acelea cu trei registre, apare în registrul central, plasată în stânga reliefului, scena cu Mithras tauroforul și Mithras călărind taurul. Pe aceleași reliefuri apare și scena lui Mithras *petrogenitus*, în partea dreaptă sus a reliefului, iar mai jos este reprezentată scena cu leul stând deasupra unei amfore. Zeitățile *Sol* și *Luna* sunt nelipsite de pe toate reliefurile, fiind redată în colțurile de sus din stânga (*Sol*) și dreapta (*Luna*) sub forma unor busturi. *Luna* cu cele două coarne, iar *Sol*, uneori, cu nimb și coroană de raze. În câteva monumente sunt redată o serie de altare dedesubt sau deasupra liniei despărțitoare a registrelor central și superior, într-un caz pe coronamentul superior al grotii, în alternanță cu pomi și pumnale.

⁵⁹ *CIL*, III, 14475; *CIMRM*, II, 1970; S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, vol. I, București, 1981, p. 126.

⁶⁰ *CIL*, III, 7781; *CIMRM*, II, 1983; S. Sanie, *op. cit.*, p. 126.

⁶¹ *CIMRM*, II, 1989.

⁶² *CIMRM*, II, 1934.

⁶³ *CIMRM*, II, 1985, fig. 518.

⁶⁴ Al. Popa, în *Omagiu lui Constatin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 443-444, fig. 1; *CIMRM*, II, 2004, fig. 525.

⁶⁵ *CIMRM*, II, 1947, fig. 508.

⁶⁶ *CIMRM*, II, 1991, fig. 521 (proveniență posibilă de la Partoș); *CIMRM*, II, 1994, fig. 522; *CIMRM*, II, 1949, fig. 509 (bustul zeului este în întregime pierdut).

⁶⁷ *CIMRM*, II, 1987, fig. 519; *CIMRM*, II, 1988, fig. 520.

⁶⁸ *CIMRM*, II, 1956, fig. 510; *CIMRM*, II, 1957, fig. 511.

În registrul superior apar scene mai abstracte, cum sunt nașterea lui Mithras din piatră, în partea din dreapta, taurul ceresc redat în templul sau în barca cerească, poarta de trecere unde apar, de regulă, zeități care simbolizează forțele creative inițiale Saturn, de exemplu), scena miracolului apei, mai adesea în partea stângă a registrului, o serie de persoane care simbolizează motivul *transitus dei*, cât și oi sau capre care simbolizează trupul muritor, parte a motivului sau ciclurilor Apogenezei.

În registrul inferior sunt redată trei sau patru scene. În partea stângă a registrului este reprezentată scena inițierii, urmată de aceea a mesei sacre, aceste prime două scene fiind redată în cadrul unor grote delimitate printr-un cadran; scena a treia reprezintă apoteoza, în cadrul căreia *Sol* îl primește în quadriga sa trasă de cai pe Mithras, pentru a urca la ceruri; în fața carului solar, în colțul din dreapta registrului, este reprezentată figura lui Oceanus care iese până la brâu din apă sau este înconjurat de un șarpe care se uită amenințător spre caii de la carul solar care încep decolarea spre înălțimi.

Marea majoritate a monumentelor mithraice de la *Apulum* și împrejurimi, ca de altfel din toată provincia Dacia, au fost realizate spre sfârșitul secolului al II-lea - prima jumătate a secolului al III-lea p.Ch., epoca de glorie a religiei mithraice în această provincie, când a jucat rolul celui mai puternic curent religios.

Numeroase monumente scot în evidență, mai ales prin formula dedicatorie folosită și prin reprezentarea iconografică, sincretismul dintre Mithras și *Sol*.

În sfârșit, remarcăm aspectul foarte modest al monumentelor sculpturale, cu siguranță realizări artisanale provinciale, probabil locale. Afinitățile dintre unele monumente dovedesc faptul că provin din același atelier sau din mai multe, dar din același oraș. Reprezentarea în piatră, inclusiv marmură, a scenelor cultului mithraic, nu era un secret pentru meșterii pietrari de la *Apulum*, care au dovedit prin creația lor o temeinică cunoaștere a doctrinei acestui zeu salvator și luminos.

6. Sanctuare mithraice la *Apulum* și împrejurimi.

Firește, la *Apulum* și împrejurimi au existat și *mithraea*, adică temple dedicate comemorării cultului mithraic. Astfel un *mithraeum* a fost descoperit în 1930 în grădina unui țăran, pe șoseaua Încoronării (azi B-dul 1 Decembrie 1918) în apropierea clădirii liceului Mihai Viteazul (azi Colegiul „Horea, Cloșca și Crișan”), el servind ca loc de cult pentru soldații garnizoanei din *Colonia Nova Apulensis*⁶⁹. Un alt *mithraeum* de la *Colonia Nova Apulensis* din imediata vecinătate a castrului s-a identificat lângă catedrala ortodoxă cu ocazia săpării în 1921 a fundațiilor acestui edificiu⁷⁰. *Mithraea* au existat desigur și în *Colonia Aurelia Apulensis*, de pe locul actualului Partoș, ele aparținând comunității mithraice locale, mai legată de preocupări comerciale. În orice caz, se consideră că zeul poseda în renumitul centru antic *Apulum* cel puțin trei lăcașe de cult⁷¹.

Un alt *mithraeum* s-a descoperit la Vințul de Jos, în cartierul Vurpăr, iar un altul trebuie să fi existat la Șard și încă unul la Doștat⁷². Un alt *mithraeum* ar putea fi localizat la Oarda de Jos⁷³, la sud de Partoș.

La Decea Mureșului s-a descoperit în 1888 un *mithraeum* primitiv, săpat în mal, la 7-8 metri deasupra malului Mureșului, orientat sud-nord⁷⁴.

7. Concluzii.

Cultul zeului Mithras este, așadar reprezentat la loc de cinste în zona apulensă, ca de altfel în

⁶⁹ I. Șerban, C.L. Băluță, *On mithraism in the Army of Dacia Superior*, în *Mysteria Mithrae* (EPRO, vol. 80), Leiden - Roma, p. 578.

⁷⁰ D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 147.

⁷¹ *Ibidem*, p. 161.

⁷² *Ibidem*, p. 136-137 (pentru Vințul de Jos); p. 177-178 (pentru Șard); p. 140-141 (pentru Doștat).

⁷³ Vasile Moga, Ioan Piso, Matei Drâmbărean, *op. cit.*, p. 117, nota 18.

⁷⁴ M. Takacs, *Date inedite în legătură cu mithraeum-ul de la Decea, într-un manuscris de la începutul secolului*, în *Apulum*, XXIV, 1987, p. 173-177, fig. 1.

întreaga Dacie romană. Analiza monumentelor mithraice de la *Apulum* și împrejurimi dovedesc pătrunderea mithraismului în provincia Dacia imediat după cucerirea romană. Perioada maximei dezvoltări a fost între sfârșitul secolului II - prima jumătate a secolului III, după care urmele dispar, desigur în legătură cu permanentele invazii ale barbarilor cât și confruntării cu noua religie, creștinismul, cu care, de altfel, avea multe elemente asemănătoare. Retragerea de aici a autorităților romane în timpul lui Aurelian va pune capăt definitiv oricăror manifestări ale misterelor mithraice pe teritoriului fostei provincii.

Cei mai mulți dintre dedicanți sunt militari, care au avut un rol principal în pătrunderea și răspândirea cultului mithraic în zona apulensă. Dar sunt destul de mulți și cei din rândul civililor: preoți, funcționari, oameni de categorie social-juridică liberă, sclavi, liberti cât și peregrini cărora nu totdeauna le știm profesia sau ocupația. Acești coloniști și peregrini erau de origine orientală, elemente elenizate, dar și din Italia și provinciile din sudul Dunării mijlocii și inferioare. Analiza inscripțiilor evidențiază faptul că marea majoritate a dedicanților foloseau limba latină, deci erau elemente romanizate sau în curs de romanizare, indiferent de originea lor etnică. Aceasta dovedește că în zona apulensă cultul lui Mithras a pătruns și s-a răspândit sub aspect roman, latinofon, la care a aderat și elementul băstinaș, dacii.

Se știe că mithraismul, deși de origine orientală, devenise în secolele II-III o religie romană, adaptată formelor de viață și necesităților spirituale ale societății romane în continuă căutare și efervescență creatoare în drumul său spre adoptarea, în cele din urmă, a creștinismului. Ca atare, adoptarea în acele timpuri a mithraismului era dovada existenței unui anumit mediu spiritual tipic roman, a prezenței unei societăți orientate, din necesitate mântuitoare, înspre această divinitate. Așadar, receptarea și extinderea acestei religii pe teritoriul apulens, ca de altfel în întreaga provincie Dacia, a fost un semn în plus al romanității. Prin urmare, dezvoltarea cultului mithraic în acest spațiu geografic a favorizat procesul instalării și formării romanității noastre, a creat premisele răspândirii, ceva mai târziu, a creștinismului pe aceste meleaguri.

IOAN PIOARIU

THE CULT OF THE GOD MITHRAS IN APULUM AND THE SURROUNDING AREA

SUMMARY

The paper deals with a few aspects concerning the worshipping of Mithras at Apulum and in its surroundings, in the context of Mithras cult's penetration and manifestation in the province of Dacia. We tackle on the general survey of the Mithraic cult attestation at Apulum and in the surroundings, the epigraphic dedications to the divinity under discussion, its iconographic representation, as well as the types of Mithraic monuments and sanctuaries discovered in the respective area. The study ends with the natural conclusions the author has reached as a result of his scientific investigation of the above-mentioned issue.

EXPLANATION OF FIGURES

- Fig. 1. *Apulum* (CIMRM, II, 1973, fig. 514).
- Fig. 2. *Apulum* (CIMRM, II, 1958, fig. 512).
- Fig. 3. Partoș (*Colonia Aurelia Apulensis*) (CIMRM, II, 1935, fig. 505).
- Fig. 4. Doștat (CIMRM, II, 2006-2007, IDR, III/2, 306 a, fig. 251).
- Fig. 5. Partoș (*Colonia Aurelia Apulensis*) (CIMRM, II, 1947, fig. 508).
- Fig. 6. Partoș (*Colonia Aurelia Apulensis*) (CIMRM, II, 1944, fig. 507).
- Fig. 7. *Apulum* (Partoș ?) (CIMRM, II, 1991, fig. 521).
- Fig. 8. *Apulum* (CIMRM, II, 1987, fig. 519).
- Fig. 9. Vințu de Jos (CIMRM, II, 2001, fig. 524).
- Fig. 10. Vințu de Jos (CIMRM, II, 2000, fig. 523).
- Fig. 11. *Apulum* (CIMRM, II, 1975).

Fig. 12. *Apulum* (CIMRM, II, 1985, fig. 518).

Fig. 13. Oarda de Sus (CIMRM, II, 2004, fig. 525).

Fig. 14. *Apulum* (CIMRM, II, 1956, fig. 510).